

סקירות

יוסף ושיין

תולדות מפ"ם בשנים 1948-1954

על ספרו של יוסי אמיתי "אחוות עמים במבחן, מפ"ם 1948-1954"

שנת יובל הארבעים של מדינת ישראל היא גם שנה מתאימה להופעת ספרים העוסקים באירועי 1948. אחד מהם הוא ספרו של יוסי אמיתי, "אחוות עמים במבחן, מפ"ם 1948-1954: עמדות בסוגיות ערביי ארץ ישראל".¹ הספר מבטיח לבחון את עמדות מפ"ם בסוגיות כגון: בעיית הפליטים, תכניות מדיניות, בעיית הקרקעות, פעולות מלחמתיות, מדיניות כלפי ערביי ישראל. אולם נקודת המוצא של המחבר היא שלמפ"ם היו "עמדות" משותפות עם היווסדה ואף קודם לכן. קריאה במקורות שאמיתי עצמו מביא מגלה שלהנחה זו אין יסוד.

מפ"ם נוסדה מאיחוד של זרמים היסטוריים-פוליטיים שהיו קיימים מאז שנות העשרים (פועלי ציון שמאל, השומר-הצעיר-הקיבוץ הארצי, הקיבוץ המאוחד), זרמים בעלי המשכיות והנהגות היסטוריות (טבנקין, יערי וחזן, ארם ויצחקי). הם המשיכו להתקיים כזרמים גם במסגרת מפ"ם (1948) וגם לאחר ש"לאחדות העבודה" פרשה ממנה ב-1954: "לאחדות העבודה" נתקיימה עד 1968, והשומר-הצעיר-מפ"ם – עד היום. זרמים אלה שנתקיימו שנים ארוכות התאחדו למשך שש שנים בלבד, 1948-1954 (מפ"ם המאוחדת). הקמת מפ"ם ב-1948 היה אירוע חשוב על רקע חבלי הלידה של מדינת ישראל, אך הוא נשאר אפיזודה היסטורית קצרה למדי.

לפי ספרו של אמיתי יצאו "עמדות" מפ"ם לאוויר העולם מיד עם היווסדה, עוד לפני שחטיבות המוצא הספיקו (והן אכן לא הספיקו) להתלכד ולהתמזג מבחינה רעיונית. וכך הוא כותב: "את המונחים והביטויים להגדרת אופיה של המיתקפה הערבית על היישוב היהודי [...] שאבה מפ"ם מתשתיתה הרעיונית, הפוליטית והמוסרית-ערכית". ההוכחה, לדעתו, היא כי "היה דמיון מירבי בהתבטאויות של הדוברים מכל חטיבות המוצא" (עמ' 33). כלומר, התשתית הרעיונית, הדיבור המפ"מי, היו קיימים עוד קודם שנוצרה המפלגה המאוחדת.

¹ גומא ספרי מדע ומחקר, תל אביב 1988.

הספר פורש היצע עשיר של ציטוטים מימי מפ"ם המאוחדת. אמיתי אסף בשקידה קטעים מנאומים נלהבים ומליציים, תשבחות הדדיות במסיבות של עונת האיחוד, דבריי-פיוס בעונות משבר, ניסוחי-פשרה בשיבות של מוסדות המפלגה, פירושים הפוכים לניסוחים משותפים. כל אלה מצטברים לכלל אוסף מפואר של דברים בשם אומרם. אולם דומה כי אמיתי התעלם מכך שהשפה ניתנה לבן האדם לא רק על מנת להביע, אלא גם על מנת להסתיר את מחשבותיו.

אוסף המקורות של אמיתי יכול היה לשמש חומר גלם מצויין לניתוח היסטורי, לו היה המחבר חוקר ומנתח דווקא את הדברים שלא נאמרו, את תוכן הדברים שנאמרו, ואת הרקע של האירועים שמאחורי הדיבורים. להלן נעמוד על היבטים אחדים שהספר לוקה בהם.

מפלגות אינן מתאחדות משום שהן מדברות באורת דומה, אלא בגלל אינטרסים כוחניים משותפים שדוחפים לאיחוד. (איש, למשל, לא היה מעלה בדעתו להסביר את היווצרות ה"ליכוד" בדברי המליצה המשותפים של חרות והליברלים.) לא "עמדות" קירבו את "לאחדות העבודה" והשומר הצעיר, אלא האינטרס המשותף להקים גוש כוחני חדש, שמאלי-רדיקלי. "תכנית החלוקה" של האו"ם לא היתה גורם מאחד, שהרי השומר הצעיר באותה עת תמך בחלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות עצמאיות ואילו "לאחדות העבודה" התנגדה לכך. אם היו עמדות משותפות ל"לאחדות העבודה" ולשומר הצעיר, הן לא היו בנושאים שאמיתי עוסק בהם – אלא בנושאים כמו: הפלמ"ח, שביתת הימאים, זרם העובדים בחינוך, ובטיפול המגמה החלוצית בכלל לעומת מגמת "הממלכה תיח" של בן-גוריון.

דוגמה להחמצה של אמיתי, בהקשר זה, ניתן להביא מרשימת החברים שהתנגדו או תמכו בשומר הצעיר באיחוד עם "לאחדות עבודה". משני החברים המרכזיים של "המחלקה לפעולה ערבית" של השומר הצעיר, שהיתה בעלת העניין העיקרי בנושאים הערביים, רק אחד תמך באיחוד – אהרון כהן. השני – אליעזר בארי, היה בין שני החברים הבודדים שהתנגדו לאיחוד בישיבה המכרעת של הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי. בין התומכים שאמיתי מזכיר היו יעקב ריפטיץ (שתמך בקו "אקטיביסטי"), אלעזר פראי-פרי, וכאמור אהרון כהן. המשותף להם היה הרצון בחיזוק היחסים שבין מדינת ישראל וברית-המועצות. שלושתם בלטו בצורות שונות, גם בשלבים היסטוריים יותר מאחרים, בתמיכתם באורינטציה על ברית-המועצות. ואולם, אמיתי מתעלם כליל מהיבט פוליטי-אידיאולוגי זה בתולדות מפ"ם.

יש להנחית, שהסיבה לכך שאמיתי מעדיף את הדגש על המלל המשותף, על פני ניתוח כלל הגורמים שהביאו לאחדות, נעוצה ברצון להוכיח שבמפ"ם של הזמן ההוא היתה אחידות בעמדות.

הדוגמה המרכזית היא סיסמת "אחוות העמים". עבור השומר הצעיר היה זה

עיקר אמונה, מושרש עמוק בלב התנועה מאז הופעתה על הבמה הפוליטית בשנים 1926/1927. לא כן אצל "לאחדות העבודה": בעיני מרבית חבריה לא היתה זו אלא סיסמה שהשומר הצעיר לא היה מוכן לוותר עליה. אולם אמיתי טוען ש"אחוות העמים" מהווה את "מכלול העמדות בשאלות ערביי ארץ-ישראל" ומכלול זה "נקרא כך בלכסיקון המפ"מי".

קל להוכיח, בעזרת המובאות שמביא אמיתי עצמו, שאחוות העמים היתה כיסוי שמאחוריו הסתתרו חילוקי דעות חריפים ומרכזיים במרבית השאלות הנוגעות לערביי ארץ-ישראל. המונח אחוות העמים, שהשומר הצעיר השתמש בו במקום המונח הלועזי "אינטרנציונליזם", כלל לא נהפך לביטוי של שפה משותפת בלכסיקון המפ"מי. היו אמנם חברים בחטיבת "לאחדות העבודה" שהשתמשו בו, אך למרבית חברי החטיבה הוא נשאר זר. למעשה, מודה המחבר עצמו, בסכום (עמ' 169-171) כי:

בנושא הערבי לא פסו מחלוקות מהותיות בין מרכיבי מפ"ם גם לאחר כינון האחדות, פרט לנושאים בודדים כמו החרדה למוסר הלחימה של צה"ל ולשלילת המימשל הצבאי.

העמדה כלפי קבלת חברים ערבים

לשגיאות שנובעות מהצגת מפ"ם כבעלת עמדות אחידות ביחס לערביי ארץ-ישראל תשמש דוגמה זו העוסקת בקבלת חברים ערבים למפלגה. נושא זה היה שנוי במחלוקת משנת קיומה הראשונה של המפלגה ואף תרם לפירוקה בשנת 1954. אמיתי כותב (עמ' 14) כי "חטיבת לאחדות העבודה היתה שותפה לנסיגות מפ"ם לקשור קשרים עם יחידים וקבוצות בקרב האוכלוסיה הערבית". ואולם בהמשך הספר ישנן עשרות הוכחות לכך שה"שותפות" הזאת באה לידי ביטוי במאמצים עייקים של חטיבת "לאחדות העבודה" לטרפד קבלת חברים ערבים חדשים למפלגה (מלבד חברי פועלי ציון שמאל הערבים, שהצטרפו עוד בזמן האיחוד עם פועלי ציון שמאל בשנת 1946).

הוויכוח בין חטיבות המוצא (השומר הצעיר ופועלי ציון שמאל מצד אחד, ו"לאחדות העבודה" מצד שני) נסב סביב השאלה האם מפלגה ציונית יכולה לקבל חברים ערבים לשורותיה בלי לאבד את צביונה הציוני. תשובת "לאחדות העבודה" היתה שלילית ומסיבה זו התנגדה לקבלת חברים ערבים. השומר הצעיר לא גרס כך, משום שהאמין באפשרות של דו-קיום בין ציונות גדולה ולאומיות ערבית.

העניין לא היה כליכך פשוט. בין החברים הערבים החדשים שהתרכזו סביב מפ"ם היו רבים שפעלו מתוך היכרות אישית עם חברי השומר הצעיר. גם אל אנשי פועלי ציון שמאל נמשכו חברים רבים. מה שמשך אותם היתה האידיאלו-

גיה והיחס החברי בו נפגשו בימים קשים, ובו בזמן האפשרות לקבל כעין כרטיס כניסה לחברה הישראלית המתקדמת תוך שמירה על זהותם הערבית. כך, למשל, פיתח רוסתום בסתוני, אחד הבולטים מבין החברים חדשים (שאני ליוויתי אותו בדרכו), רעיונות עצמאיים, כגון: הצטרפותם של צעירים ערבים לקיבוצי השומר הצעיר (רעיון שאהרון כהן, לפי התייעוד של יוסי אמיתי, לא התלהב ממנו), או קונצפציה של קיבוץ גלויות של פליטים, כעין ציונות פלסטינית.

נוכח ההתנגדות העיקשת של "לאחדות העבודה" לקבלת חברים רבים למפלגה, התגבש רעיון פשרה של "חטיבה ערבית" שלא תהיה מפלגה נפרדת ובו בזמן חבריה לא ישתייכו למפ"ם. רוסתום בסתוני ראה בפתרון זה אפשרות של הקמת גוף שיהיה "לא סתם תוספת למפלגה אלא ביטוי לשאיפת ההמונים [הערבים]". יוסי אמיתי מביא את התייעוד המתאים (עמ' 145) אך אינו מנתח את תוכנו הפוליטי-היסטורי, ועמדת רוסתום בסתוני מוצגת כתלונה אישית. רוסתום בסתוני חשב על מסגרת שתציע לערביי ארץ-ישראל שני יתרונות בו זמנית: גם חברות במפלגה יהודית-ערבית וגם גוף ערבי אוטונומי המבטא את שאיפות ההמונים הערבים. דבר זה היה אפשרי במפלגה דית הבנויה על התפיסה של השומר הצעיר (או של פועלי ציון שמאל), אך לא ב"חטיבה" שנוצרה כפשרה. את התיסכול המובן יכלו החברים הערבים לפרוק רק בקרב חברי השומר הצעיר; לא היה טעם לכך שילינו על חברי "לאחדות העבודה".

המצב השתנה רק אחרי פירוק מפ"ם המאוחדת. אז נוצרה אפשרות להצטרפות אישים רבים בעלי משקל, כמו עבד אל-עזיז אל-זעבי (שנעשה מאוחר יותר סגן שר הבריאות), ואשר נתן את ידו לפעילות רחבה של המחלקה הערבית (בראשות שמחה פלפן). פעילות זאת כללה הוצאת ספרים ערבים ראשונה בישראל, ירחון ספרותי-פוליטי ("אל-פג'ר") ששאף לפתח תודעה לאומית בקרב הקוראים הערבים, פעילות לטיפוח הנוער הערבי החלוצי (מפעל בו פעל גם יוסי אמיתי), הקמת אגודה ציבורית יהודית-ערבית למען שלום ושיווי זכויות, וגם את הוצאת "ניו אוטלוק". ואולם כל אלה נעשו במגמה פחות אוטופית ויותר פרגמטית, למען פתרון בעיותיהם של ערביי ישראל.

ביטוי לשיתוף הפעולה היה גם העיתון (שבועון, לתקופה קצרה יומון) "אל-מרצאד". היה זה עיתון יהודי-ערבי אמיתי, משום שהוא שיקף לא רק את הבעיות של ערביי ישראל אלא גם את בעיות העולים החדשים קוראי הערבית. במערכת פעל גם סופר יהודי מעיראק, אך עיקר עבודת העריכה נעשתה על ידי חברים ערבים, בלי "מנהל" פורמלי.

נושא "החזרת שלמות הארץ"

המחבר סבור שלמפ"ם היתה גם עמדה משותפת התומכת בהחזרת שלמות הארץ. לפי התייעוד שמביא המחבר תמכה חטיבת "לאחדות העבודה" במתן

אוטונומיה לפלסטינים "על איזורים של ריכוזים ערבים" (עמ' 122) במסגרת של רוב יהודי בארץ-ישראל השלמה (עמ' 46). ואילו העמדה המקבילה של השומר הצעיר בעניין שלמות הארץ היתה, לדעתו, "כיבוש החלק הנותר של ארץ-ישראל" לשם הקמת מדינה ערבית לצידה של מדינת ישראל, אשר תשקוד על טיפוח יחסי שכנות טובה עימה. כדי להוכיח שגם השומר הצעיר שאף לכיבוש "החלק הנותר של ארץ-ישראל", משתמש יוסי אמיתי באמירה של אלכס פראג (עמ' 46) שחייב עזרת מדינת ישראל להקמת מדינה ערבית (מתקדמת ובשלטון השמאל הערבי), והיה מוכן להסתכן בכך שעזרה כזאת תגרום לחידוש הקרבות (בינואר 1949, לפני שבייתת הנשק).

התהוות בעיית הפליטים

נאמן לשיטתו, מנסה אמיתי להרכיב גם "עמדות מפ"ם משותפות" בשאלת הפליטים מתחילת התהוותה בראשית 1948. הוא מייחס למפ"ם "עמדה מאוחדת" הרואה בהמונים הערבים הנמלטים מזירת הקרבות "קורבנות חפים מפשע" שלא רצו במלחמה והתנגדו למלחמה (עמ' 65). הביטוי "קורבנות חפים מפשע" לא היה אופייני לאף אחת מחטיבות המוצא של מפ"ם, אלא יצא מ"קבוצת מגנס". מרקסיסט לא היה משתמש במונח כזה.

עמדת אנשי השומר הצעיר בחורף 1947/8 היתה פרגמטית – לצמצם את הברירה ולמנוע הסלמת הקרבות, מתוך תקווה (שלא היתה גדולה) שאפשר יהיה למנוע את ההתנגשות הצבאית ב-15 במאי, בתום המנדט; כך חשבו גם חוגים יהודיים אחרים, שהיה להם מגע עם ערבים. עמדת "לאחדות העבודה" היתה יותר קרובה לעמדות שרווחו בהנהגת היישוב. אלה גרסו "שהערבים קיבלו הוראות מהמופתי לברוח", עמדות שנעשו לעמדות הרשמיות של מדינת ישראל אם כי לא נמצאה להן כל הוכחה.

אמיתי נמנע לחלוטין, אפילו ברמז, להזכיר את העובדה שלערבים היתה הנהגה לאומית-פוליטית מוכרת. הציטוט שלו מהמאמרים של אהרון כהן וחברים אחרים של השומר הצעיר שעסקו בענייני ערבים הוא סלקטיבי. אהרון כהן כתב לא מעט על ההנהגה הערבית, על הכנופיות שהיא אירגנה, על העובדה שהיא גרמה לכך שערביי ארץ-ישראל תלו תקווה בפלישת הצבאות הערביים עם תום המנדט (ולא העלו על הדעת שצבאות ערב לא יוכלו להכניע את הכוח היהודי). אהרון כהן היה סבור שהערבים בארץ "לא ראו במלחמה שאלת חיים ומוות לעצמם" ולכן "העדיפו להתרחק מהפורענות הגדולה שמתרגשת ובהא".

אהרון כהן עצמו היה מעורב בהתפתחויות בחיפה, שם ניסו ראשי הציבור הערבי – הבישוף הקתולי, ראשי הבנקים הערבים, רוב חברי הוועדה הלאומית – להשיג הפוגה בעיר ושלחו משלחת למופתי על מנת לשכנע אותו. המופתי במדיניות ערמומית ובתמיכת אנשיו המזויינים בעיר, הצליח למנוע בעד המהלך

הזה. לא די היה לא לרצות במלחמה, הבעיה היתה לארגן כוח שיעמוד מול כוחו של המופתי, וכוח כזה לא היה – ולא יכול היה להיות.

הוויכוח במחנה הערבי לא נסב סביב השאלה האם "רוצים" או "אינם רוצים" מלחמה, כפי שמנסה יוסי אמיתי להציג את הבעיה. השאלה היתה האם לקבל את הפתרון שהוצע על-ידי האו"ם – מדינה ערבית ומדינה יהודית – או לא. רק מיעוט מבוטל מבין הגופים הפוליטיים, הקומוניסטים הערבים – ואף הם לא כולם – הסכימו לפתרון של האו"ם על כל מה שהשתמע ממנו.

ואולם כאן אנחנו חורגים מהצד הכאילו-אקדמי של הספר ועוברים למסר הפוליטי אשר משתמע מהסקירה של "עמדות מפ"ם". יוסי אמיתי מעביר את המסר עצמו בצורה עדינה. אך כדי שההדגשים יהיו ברורים יותר, הוא מקדים לספרו "פתח דבר" שנכתב על-ידי אורי אבנרי.

יוסי אמיתי מסתפק בחשיפת ה"סתירה הפנימית" שבעמדות השומר הצעיר בין ה"נחלנות" (כיבוש אדמה, כיבוש עבודה) לבין צדק לאומי ובינלאומי. הוא מאשים את השומר הצעיר שביחד עם הקיבוץ המאוחד, כמפ"ם, "העניק עדיפות למרכיב הציוני על פני המרכיב הסוציאליסטי והאינטרנציונליסטי". אורי אבנרי מספק פירוש פוליטי מובהק לספר.

"פתח-דבר" שלו, קובע אורי אבנרי שהערבים התנגדו לנישול ולגירוש על-ידי החקלאות היהודית והעבודה היהודית. הוא ממשיך ואומר שאנשי מפ"ם "עמדו בשורה הראשונה של המגינים בפני ההתקפה הבלתי-נמנעת", לקחו בכוח שטח-אדמה עצומים וגירשו את עובדי האדמה הערבים. לטענתו, ראתה תנועת השומר הצעיר את "הבעיה הערבית דרך כוונת הרובה". (הכוונה כנראה לדברים של אברהם יפה ז"ל, ב-1939: "את הבעיה הערבית אני רואה דרך הכוונת העליונה"). אולי אין זה מקרה שבעל האימרה הנ"ל הגיע בסופו של דבר לתנועה למען ארץ-ישראל (השלמה). נמצא שאבנרי עצמו, מצדיק את ההתקפה הערבית, שכל כולה נישאה על ראיית הבעיה דרך כוונת הרובה...

אין זה המקום להיכנס לוויכוח כללי על עצם אופייה של הציונות. ואולם מן הדין לציין שהשומר הצעיר, כאשר קיבל ב-1927 את הנוסח של "חברה דו-לאומית סוציאליסטית בארץ-ישראל וסביבותיה", יצא מתוך הנחה שציונות גדולה אינה עומדת בניגוד ללאומיות הערבית. הדו-לאומיות לא היתה נוסחה דוקטרינרית אלא ביטוי לשאיפה התמידית לגבש בכל תקופה נוסחה פוליטית שתאפשר דו-קיום יהודי-ערבי. בשנות הארבעים ביקש השומר הצעיר לגבש קואליציות שונות נגד החלוקה, עד שהתברר סופית – בסתיו 1947 – שאין לנוסחה הדו-לאומית סיכוי להתקבל.

המחבר השקיע בעבודתו מאמץ רב, אך הוא הקדיש אותו לאיסוף חומר רב מדי, במקום לנתח את החלק הרלבנטי לעומק. הוא כותב על השומר הצעיר והקיבוץ המאוחד, שתי תנועות שכל אחת מהן תרמה תרומה ייחודית להגשמת הציונות ולתקומתה של מדינת ישראל. לא היה כל צורך לטשטש את הייחוד של

כל תנועה על ידי הרכבת "עמדות" מלאכותיות בנושאים שבהם הדעות היו חלוקות – וחיבור "לכסיקון מפ"מי". המשותף לשתי התנועות היה טמון בתחומים אחרים לגמרי: המגמה החלוצית, הבנוייה על יזמה עצמית קולקטיבית של העובדים, לעומת ה"ממלכתיות" שהתבססה על השלטת המנגנון ולא על הפעילות הוולונטרית של המסגרות הפוליטיות-הייחודיות. כל זאת, על רקע של שאלת האוריינטציה הגלובלית של מדינת ישראל, ויחסה לשני הגושים העולמיים הגדולים.

לחברים הערבים של מפ"ם היו רעיונות חדשים ומחשבות מקוריות שהמחבר לגמרי מתעלם מהם. הוא מספר על ה"קיטור" והתיסכול, הרכילות והשמועות – התופעות השוליות של כל מפלגה – ולא על הבעיות העמוקות האמיתיות של חיי חברים יהודים וערבים במפלגה אחת. גם הבעיה ההיסטורית הגדולה, שאמיתית מעלה, מדוע ברחו המוני הערבים – הרוב שברח ולא גורש – לא זוכה לניתוח. אמיתי מציג אותה כקלישאות על אנשים חפים מפשע שלא רצו מלחמה. לבעיה זו, כולל התחדשות התופעה בשנת 1967, ניסו אנתרופולוגים וסוציולוגים פלסטינים למצוא תשובות הבנויות על שיטה מדעית.

מותר לחוקר מדעי להוסיף למחקרו מסר פוליטי. אך בספר זה אנו מקבלים גודש של ציטוטים במקום ניתוח היסטורי, ורמז למסר מפלגתי חדש, מחופש להיסטוריה של מפלגה קיימת.

